

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU
Kandidatexamensarbete, 15 hp

Grottan som symbol och upplevelse

Hanna Lönnqvist

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap
Område Landskapsarkitektur, Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) Alnarp
Landskapsarkitektprogrammet
2012-05-23

SLU, Sveriges Lantbruksuniversitet

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap
Område Landskapsarkitektur

Författare: Hanna Lönnqvist

Titel (sve): Grottan som symbol och upplevelse

Titel (eng): The Cave as a symbol and experience

Nyckelord (6-10 st.): upplevelse, kulturarv, symbol, grotta, kulturhistoria, symbolvärde, underjordiskt landskap, association.

Handledare (SLU/extern): Anna Jakobsson, Område landskapsarkitektur, SLU Alnarp

Examinator (SLU/extern): Allan Gunnarsson, Område landskapsutveckling, SLU Alnarp

Kurstitel: Kandidatexamensarbete i Landskapsarkitektur

Kurskod: EX0649

Omfattning (hp): 15 hp

Nivå och fördjupning: G2E

Serienamn: Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2012

Program/utbildning: Landskapsarkitektprogrammet

Framsidas bild:

Utsikt från Silvergrottan på Kullaberg, april 2012. (Foto: Hanna Lönnqvist, 2012-04-04)

Sammandrag

Underjordens landskap är något som intresserar och fascinerar många människor. Grottor lockar till sig turister och utforskare över hela världen. Den har en förmåga att generera flera olika associationer till oss just för sitt starka symbolvärde. Grottan är intressant att dokumentera i flera olika vetenskapsgrenar och kan därför ses som en tvärvetenskaplig företeelse. Upplevelsen av grottan påverkas av vad den symboliserar och vilket vetenskapligt intresse vi har med vårt besök. Målet med denna uppsats har varit att dokumentera grottors betydelse för människor med hänseende till tvärvetenskapen de berör, deras symbolik och till hur människor upplever dem utifrån sina sinnen och minnen.

Syftet har varit att skapa ett underlag kring varför och på vilket sätt grottor kan vara ett kulturarv, utifrån vad de kan symbolisera och hur de kan upplevas. Uppsatsen har skrivits utifrån frågeställningarna; hur en grotta definieras, vad den symboliserar, om en skapad grotta kan ge samma eller liknande upplevelse som en naturligt bildad och på vilket sätt grottan kan vara ett kulturarv. För att svara på frågeställningarna gjordes en undersökande litteraturstudie som kompletterades med egna observationer. Under de egna observationerna besöktes olika typer av grottor med olika karaktär; tre grottor på Kullaberg, grottan i Kungsparken och Balsbergsgrottan. På dessa grottexpeditioner diskuterades upplevelsen av grottan med dem som följde med.

En grotta kan vara något svårdefinierad, det finns en allmän geologisk definition men sedan finns det flera andra företeelser som också kallas grotta av olika anledningar. Den fysiska grottan skapar förutsättningar till bland annat material, rumsbildning och klimat. Grottan i sinnevärlden påverkar vår fantasi och upplevelser. Hur grottan ses som symbol kan vara olika för olika människor, den kan till exempel representera ett boställe, gömställe, något farligt eller gudomligt. Slutsatserna som drogs från de egna observationerna i de olika grottorna var att omgivningen, grottans symbolik och associationer vi har, påverkar ens upplevelse. Grottan kan vara ett betydande kulturarv med hänseende till historik, karaktär och upplevelse. Dock behöver inte alla grottor klassas som kulturarv då de kan ha blivit upptäckta på senare tid eller om de inte är intressanta för människan, frågan är om det finns grottor som inte väcker nyfikenhet eller frågor.

Nyckelord: upplevelse, kulturarv, symbol, grotta, kulturhistoria, symbolvärde, underjordiskt landskap, association.

Abstract

The underground landscape is something that interests and fascinates many people. Caves attract tourists and explorers worldwide. The cave has an ability to generate different associations because of its strong symbolic value. It is interesting to document in several scientific ways and can therefore be seen as a multidisciplinary phenomenon. The experience of the cave is influenced of its symbolic values and what scientific interest we have with our visit. The goal of this essay was to document caves' meaning for humans concerning the multidisciplinary science they affect, their symbolism and how people experience them from their mind and memories.

The aim was to provide input concerning why and in what way caves can be called cultural heritage, based on what they can symbolize and how they can be experienced. The essay was based on several questions; how can a cave be defined, what does it symbolize, if a created grotto can provide the same or similar experience as a naturally formed and in which way a cave can be a cultural heritage. To find answers on these questions exploring literature studies was made, and it was complemented by personal observations. During the observations three different types of caves with different characters was visited; three caves on Kullaberg, the grotto in Kungsparken and the cave in Balsberg. The experience was discussed on the cave expeditions with my companions.

A cave can be difficult to define, there is a common geological definition, but there are several other places that also can be called caves for various reasons. The physical cave creates conditions to material, space and climate. The cave in our mind also affects our fantasy and experiences. How the cave is seen as a symbol can be different for different people, it may for example represent a settlement, a hiding place, something dangerous or heavenly. The conclusions drawn from the personal observations in the different caves were that the surrounding, the cave symbolism and associations we have, affects one's experience. The cave can be an important cultural heritage regard to the history, character and experience. But all caves don't have to be rated as cultural heritage. If they have been discovered recently or if they are not interesting to people, the question is if there are any caves who don't call curiosity or questions.

Keywords: experience, heritage, cave, grotto, cultural history, symbolism, underground landscape, association.

Förord

Detta självständiga arbete ingår i kursen EX0649 Kandidatexamensarbete i landskapsarkitektur, som ges på Landskapsarkitekturprogrammet vid SLU, Alnarp. Jag har studerat grottors betydelse utifrån symbolvärdet och upplevelsen av dem. Arbetet riktar sig till medstudenter, speleologer samt yrkesverksamma inom landskapsarkitektur eller liknande yrkeskategori. Jag vill rikta ett tack till min handledare Anna Jakobsson för stöd och hjälp under arbets gång. Sedan vill jag tacka Alexander Erlandsson, Ida Blank och Mona Falck som följt med på mina grottexpeditioner och bidragit med mycket intressanta samtal kring ämnet. Slutligen tack till Sofie Björklund för genomläsning och bra kommentarer och feedback.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Hanna Lönnqvist'. The signature is fluid and cursive, with the first name 'Hanna' written in a slightly larger, more distinct script than the last name 'Lönnqvist'.

Hanna Lönnqvist
Alnarp, Maj 2012

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	Sid
Sammandrag	
Abstract	
Förord	
Inledning.....	7
Bakgrund.....	7
Mål och Syfte.....	7
Material och metod.....	8
Avgränsningar.....	9
Definitioner av en grotta.....	10
Den fysiska grottan.....	10
Grottan i sinnevärlden.....	11
Grottan som symbol.....	13
Definition av symbol.....	13
Grottans symbolvärde.....	13
Grottans olika symboler och betydelser.....	15
En gudomlig plats.....	15
Ett gömställe.....	16
En boplats.....	16
En farlig plats.....	16
Tre grottor - tre historier, karaktärer och upplevelser.....	17
Grottor på Kullaberg.....	17
Historik.....	17
Karaktärbeskrivning.....	18
Egen observation.....	19
Grottan i Kungsparken.....	20
Historik.....	20
Karaktärbeskrivning.....	21
Egen observation.....	22
Balsbergsgrottan.....	23
Historik.....	23
Karaktärbeskrivning.....	23
Egen observation.....	24
Diskussion och slutsatser.....	26
Grottan som symbol och kulturarv.....	26
Analys av de tre grottornas upplevelser.....	28
Avslutande reflektioner.....	30
Referenser.....	31
Elektroniska källor.....	31
Otryckta källor.....	31
Tryckta källor.....	32

Inledning

Bakgrund

Intresset för ämnet började när jag en dag funderade på grottors uppkomst och vilka grottor jag besökt. Utan att någon i familjen är extra intresserad av grottor har det ändå blivit så att jag besökt en hel rad i mitt liv. Framförallt när vi varit på semester har vi ofta besökt just en grotta.

Mitt starkaste grottminne är när hela familjen var i Thailand och vi hade en guide som visade oss en grotta som låg en bra bit in i djungeln. Vi fick klättra ner i ett hål för att komma in och hade sedan pannlampor som enda ljus. Det blev krypande och klättrande i den stora och långa grottan. På vissa ställen var det till och med lite för lite syre. I taket syntes svarta prickar av fladdermöss. Det kunde vi inte ana när vi bokade en grottur att vi skulle vara med om ett sådant äventyr!

Jag har fler minnesvärda upplevelser av grottor, som till exempel den gången vi var i Turkiet och besökte en gigantisk grotta inne i ett berg. Den var mer turistvänlig med ljussättning och breda gångar. Jag minns speciellt temperaturskillnaden från den varma luften utanför och den svalkande nästan kyliga luften inne i grottan. På Malta besökte vi grottor i havsnivå genom att ta oss in med båt, reflektionen gjorde att vattnet såg extra blått ut inuti där vi också tog oss ett dopp. Det svenska utbudet av grottor har också gett minnen värda att komma ihåg. Speciellt Lummelundagrottan på Gotland med sina stalaktiter och stalagmiter och historien om hur några pojkar hittade grottans största sal var spännande att få ta del av.

Det är förmodligen inte bara jag som fascinerar av grottornas mystik. Turism kopplad till grottor är ett fungerande koncept. Det finns även grottforskare, speleologer, som reser land och rike runt för att besöka eller upptäcka nya hålrum i underjorden. Grottan verkar vara en tvärvetenskaplig företeelse, eftersom många olika vetenskapsgrenar knyts samman runt den. Sägner/sagor/historier, arkeologi, ekologi, friluftsliv, turism, historia, forskning, kartor, geologi och geografi är några ämnen som kan nämnas.

Frågeställningar jag vill svara på i kandidatexamensarbetet är: Hur definieras en grotta? Vad symboliserar den? Kan en skapad grotta ge samma eller liknande upplevelse som en som är bildad naturligt? På vilket sätt är grottan ett kulturarv?

Mål och syfte

Målet med uppsatsen är att dokumentera grottors betydelse för människor med hänseende till tvärvetenskapen de berör, deras symbolik och till hur människor upplever dem utifrån sina sinnen och minnen. *Syftet* är att skapa ett underlag kring varför och på vilket sätt grottor kan vara ett kulturarv, utifrån vad de kan symbolisera och hur de kan upplevas.

Material och metod

Metoden har bestått av undersökande litteraturstudier som kompletterats med egna observationer. Den egna observationen har syftat till att undersöka den egna och sällskapetets upplevelser för att lättare kunna dra slutsatser om dessa. Genom ett medlemskap i Sveriges Speleologförbund (SSF) utökades tillgången till artiklar från grottforskning, litteratur om grottor och forum med andra grottintresserade.

Informationsinhämtningen kan delas in i tre delar. Den första är litteratur som är direkt kopplad till grottor och framförallt de som har med upplevelsen och kulturhistoria att göra. Där har medlemskapet i SSF varit till nytta för att hitta litteratur och litteratursökning har även skett i bibliotekskataloger. Flera av böckerna om grottor som används är ganska gamla men de är fortfarande betydande skrivelser i ämnet i Sverige och författarna till dessa är viktiga för grottforskningen än idag. Ett exempel är boken *Strövtåg i grottor* (1955) av Leander Tell, som kallas svenska grottforskarens fader (Sjöberg, Rabbe, e-post, 2012-05-05). Han grundade 1966 Sveriges Speleologförbund. Han hade tidigare varit en bokhandlare och reste landet runt för att hålla föredrag om grottor och grottforskning. Leander lyckades övertyga tillräckligt många till att grottor i Sverige också var intressanta och värda att undersöka (Åström, 1986, s. 11).

Den andra informationsinhämtningsdelen är litteratur som inte beskriver grottor specifikt, de som behandlar konstvetenskap, poesi och historia. Exempelvis boken *Naturen som symbol* av Uno Svedin med flera och *Landscape and Memory* av Simon Schama. De böckerna har främst används till att beskriva grottan som symbol. Litteraturen bearbetades utifrån frågeställningarna där sökningen kunde kopplas till grottor. Sammanfattande referat skrevs, talande citat valdes ut och texterna reflekterades över. Dessutom har grottforskare (speleologer) kontaktats via internet, där de fått svara på frågor.

Den tredje informationsdelen är de egna observationerna, då har grottor besökts och det har samtalats kring upplevelsen med sällskapet som följt med på turerna. Tre grottyper av olika karaktär valdes ut som undersökningsobjekt; grottorna på Kullaberg, grottan i Kungsparken och Balsbergsgrottan. De tre grottorna är mycket olika i sina uttryck men definieras i sitt sammanhang alla som grottor. Valet föll på tre olika grottor som var och en representerar det typiska hos grottor i varje kategori. 1) Den naturligt skapade grottan, där är grottorna på Kullaberg ett exempel. Största delen av grottorna där är skapade helt naturligt som tillsammans med Kullens mäktiga natur är ett populärt turistmål. 2) Den konstgjorda grottan, där föll valet på grottan i Kungsparken, eftersom det är en utnämnd sevärdhet i Malmö, skapad på konstgjord väg. 3) Balsbergsgrottan är både skapad av naturkrafter och har sedan också använts av människan för kalkbrytning, den är dessutom en av Skånes största grottor.

Det som är skrivet om upplevelsen från de olika platserna är tolkat utifrån mig själv, men med stöd från litteraturen som lästs angående grottors symbolvärde. Om någon annan med andra erfarenheter och minnen än jag skulle gjort samma undersökning kanske upplevelseresultatet skulle blivit annorlunda. Gemensamma utgångspunkter hos oss som besökte grottorna var att alla var lika gamla, födda år 1989. Vi hade alla läst böcker och sett filmer om grottor och alla hade minnen från tidigare besök i grottor, vilket kan ha bidragit till att vi varit ganska eniga om våra upplevelser i grottorna.

Avgränsningar

Kursens tidsomfång medförde att arbetets omfattning behövde avgränsas. Arbetet koncentrerades framförallt till hur grottans symbolvärde påverkar upplevelsen av grottan och hur det kan knytas ihop med kulturarv. Man skulle kunna dra resonemanget ytterligare i en filosofisk riktning men jag valde att stanna vid diskussionen kring mina egna observationer och det jag hittade i litteraturen. Av praktiska skäl avgränsades den geografiska spridningen till Skåne för grottorna i den egna observationen (se bild 1). Sökningen för litteratursökningen om grottor har koncentrerats till svensk litteratur för att de behandlar också de platser som undersökts i de egna observationerna.

Bild 1. Kartan visa grottornas läge i Skåne. (Illustration: Hanna Lönnqvist, 2012-05-22)

Definitioner av en grotta

Grottforskare, så kallade speleologer, kan intressera sig för flera vetenskapsgrenar rörande undersökningen av grottor. Att söka efter och hitta oupptäckta grottor hör nog till en av de vanligaste sysslorna. Därefter kommer ett efterarbete där man ska dokumentera grottan så den kan skrivas in i ett register (Åström, 1986, s. 58). Grottan kan kartläggas, både med platsbestämning utsatt på en karta och göra en planritning över grottans inre utbredning (Åström, 1986, s. 51)

Som tidigare nämnts kan många intressen mötas runt en grotta. Den fysiska uppenbarelsen leder till olika fysiska förutsättningar samtidigt som vår minnesbild, det mentala, skapar ytterligare dimensioner till hur vi kan uppleva den. Här beskriver Kristina Jennbert en del av grottans multifunktionella betydelse:

Grotterna har varit platser för naturromantiska vandringar och rekreation. De har dragit till sig uppmärksamhet. De har blivit äventyrarnas platser i skuggan av myter om grottor och grottfolk från forna tider och sägner om hiskeliga händelser vid grotterna. Grotterna innehåller också i kraft av sin fysiska natur unika miljöer för djur och växter. (Jennbert, 2009, s. 120)

Den fysiska grottan

I citatet talar Kristina Jennbert framförallt om två sätt att se på grottan, dels som det fysiska objektet och delen som rör sinnevärlden med myter, sägner och det som man kan associera kring. En fysisk benämning på vad som är en grotta skriver Lars-Erik Åström om i boken *Grottor i Sverige* (1986). En grotta ska ha tak, vara skapad av naturen och ska vara tillräckligt stor för en människa får plats däri. Författaren tillägger dock att svenska speleologer kan ha överseende på vad som får kallas grotta "det som någon kallar en grotta – det är nog en grotta" (Åström, 1986, s. 10). *Nationalencyklopedins* (NE) förklaring på vad en grotta är framgår i detta citat som också tar upp grottans fysiska egenskaper: "grotta (italienska, 'grotta', 'håla', 'valv', av latin cry'pta, se vidare krypta), naturlig hålighet i berg stor nog att rymma en vuxen person." (NE [online], 2011-04-11)

NE fortsätter att berätta om grottornas geologi, att karstgrotterna som är bildade i berggrund av kalksten eller dolomit är den vanligaste grottypen. De bildas genom att vatten med kolsyra tränger ner genom springor i berggrunden som då löser ut kalkstenen och bildar större hålrum (NE [online], 2011-04-11). I karstgrottor kan droppstenar bildas när kalken löses upp i kolsyrefattigt vatten berättar Åström. En droppsten som bildas från taket kallas stalaktit och om den bildas från marken kallas den stalagmit (Åström, 1986, s. 43). Nästa typ som NE tar upp är strandgrotterna, de har bildats från vågornas abrasion i berggrunden. Det finns också sprickgrottor och blockgrottor som bildats i sprickor i berggrunden respektive blockanhopningar (NE [online], 2011-04-11). I Sverige finns det mer än 2000 naturliga grottor, vissa av dem har kilometers långa gångsystem (Åström, 1986, s. 8).

Grottan är en plats där olika tidslager kan undersökas arkeologiskt. Det som efterlämnats av människan som befunnit sig där temporärt har täckts av sand och nedfallna stenar och sedan har ett nytt lager av efterlämningar ovanpå kunnat bildas på mellanskiktet (Westerdahl, 1983 s. 11). Kristina Jennbert (2009) skriver om det arkeologiska arbetet på Kullaberg. Hon skriver att frågor som rör kronologi och funktion tillhör de mest grundläggande arkeologiska problemen att lösa. Bearbetningen av fynden bidrar till en utvärdering av det nuvarande kunskapsläget samtidigt som det bidrar till arkeologihistoria och vetenskapshistoriska perspektiv (Jennbert, 2009, s. 18). Den äldre utgrävningstekniken som användes förr hade inte en fullständig dokumentation, men nutidens arkeologer har kunnat utvärdera resultaten källkritiskt ändå. Hon berättar att man kan se hur synen på det vetenskapliga arbetet har förändrats i samband med utforskandet av grottorna under 150 år. Tidigare var arkeologin strängt inomvetenskapligt till att senare även rymma frågeställningar om samtiden (Jennbert, 2009, s. 18).

Grottors fysiska utseenden kan vara intressanta ut ekologisk synpunkt. Det händer att grävlingar, björnar, skogsmöss och fladdermöss använder grottan som bo och skydd, men det är mycket vanligare att stöta på småkryp (Åström, 1986, s. 49). I Lummelundagrottan på Gotland undersöktes beståndet av djur och 2200 djur hittades av 83 olika arter (Åström, 1986, s. 50). I grottornas yttre delar där ljuset når kan man hitta växter som tycker om fukt. Svartbräken (*Asplenium trichomanes*) och drakguldmossan (*Schistotega pennata*) är två arter som Åström räknar upp och reflekterar att drakguldmossan kanske har bidragit till sägnen om att drakar vaktar guld i grottor (Åström, 1986, s. 50).

Grottan i sinnevärlden

Leander Tell skriver att många grottor varit alldeles för otillgängliga och hemska för att människorna skulle våga sig in och därmed har världen av sagor och sägner uppstått. En solstråle eller månljus som träffar på en droppsten eller en glittrande bergvägg inne i grottan kan ha bidragit till historierna om vilka skatter grottorna gömmer (Tell, 1955, s. 9f). Enligt sagorna har grottorna varit tillhåll för troll, jättar och drakar. Han minns tillbaka till när han som barn läste om drakgrottor och bergakungen och trollens gömda skatter (Tell, 1955, s. 9). Christer Westerdahl (1983) skriver att sagor och sägner ingår i grottans kulturhistoria som går mycket bra att tillämpa på grottor. Namnet på grottorna har ofta en historia bakom sig där också det omgivande landskapet spelar en roll i historierna. Arkeologin är det som kan hjälpa till och berätta om kulturhistorien (Westerdahl, 1983, s. 5).

Jag ställde två frågor till en svensk grottforskare, Rabbe Sjöberg. Han har hållit på sedan 1965 och har disputerat på ämnen med grottanknytning. Den första frågan jag ställde var "Vad symboliserar grottan för dig?". Där svarade Rabbe; "Det okända, det mystiska och det som kräver ett eller flera svar". Han tillägger ett av sina favoritcitater från grottforskningens fader Leander Tell: "En grotta behöver inte vara stor för att vara intressant!". Även små grottor kan få en att formulera frågor att söka svar efter. Fråga nummer två var "Vilka egenskaper ska en grotta ha för att du ska få den bästa upplevelsen av den?". Där tryckte han på att landskapet runt omkring grottan nästan alltid är vackert och att grottan kan vara en synes av den omgivande traktens naturutveckling och historia. Han menar att om en grotta

inte väcker frågor så är den inte intressant. I hans sinnebild av grottan ska den väcka äventyrlust och nyfikenhet till att veta mer.

I boken *Stenarkitektur* (2011) beskriver Rasmus Waern materialet sten som arkitekturens mest motsägelsefulla material. Materialet har en värdeladdad betydelse i vår mentala natur och kan därför påverka vår sinnebild av grottan. Waern skriver att sten både är robust och ordinärt, det kommer från berget, ett fundament för orubblighet och hemkänsla. Vidare beskriver författaren stenens möjlighet att vara ömtåligt och sällsynt i form av "grusets ädla släktingar" diamant eller guld. Waern pekar på att berggrunden har en värdeladdad betydelse, att ny stenarkitektur bottnar i den äldsta byggnadskulturen (Waern, 2011, s. 5). Stenen är ett material med stor motståndskraft och tålighet och kan väcka associationer som bidrar till känslan av beständighet, därför använder man det till gravvård och till monument skriver Waern. "Stenen förmår att berätta något om tider före oss, och om tider som kommer" (Waern, 2009, s. 7), där kan man dra en parallell till stenen och grottan, att även en grotta kan ha något att berätta.

Underjordiska håligheter skapade av människan, som till exempel gruvor, brukar också kallas för grottor, eftersom människor ofta har en viss föreställning om hur en grotta ser ut. Det finns flera exempel på grottor som har tillverkats i syfte att vara mystiska och poetiska platser, till exempel i de romantiska 1700- och 1800-tals parkerna (Hunt, 2003, s. 7). Ett annat exempel är vandrarhemmet Grottbyn i Höör där besökaren kan få leva i forntidsmiljö och bo över i konstgjorda grottor (Grottbyn.se [online], 2012-04-24). Där har grottan en romantisk anspelning på ett liv under stenåldern. Vår mentala bild av grottan hör mycket ihop med symbolvärdet av den, därför kommer det tas upp mer i nästa kapitel.

Grottan som symbol

Definition av symbol

Lars Haikola skriver i kapitlet "Om symboler" i boken *Naturen som symbol* (1983) att naturen och naturfenomenen ofta blir symboler för den kulturskapande människan (Haikola, 1983, s. 11). Han menar att världsbild, livsbild och människosyn behöver byggas upp med symboler eftersom det inte finns några väldefinierade byggstenar för sådant. Vidare berättar författaren att beroende vilken kultur man kommer från kan symbolerna ha olika betydelse. I sin allmännaste mening kan symbolen förklaras med "det betyder något" (Haikola, 1983, s. 11).

Vad kan då utgöra en symbol? Haikola anser att en symbol kan vara vad som helst och ger exempel på ting, personer, händelser, handlingar, drömmar etc. Han påpekar också att för att symbolen ska fungera väl behöver den vara fysiskt påtaglig med väl kända egenskaper. Därför hämtas ofta symbolerna från naturen (Haikola, 1983, s. 14). Författaren skriver att en lyckad symbol är påtaglig och konkret, men den ska också vara mångtydig och associationsrik. Symbolen kan tolkas på olika sätt av olika människor, där får den en förmåga att överleva länge menar Haikola. Han fortsätter att ge trädet som ett exempel, då trädet ofta utgörs som en symbol för många svårbeskrivna fenomen som livet, ungdomen, odödligheten och visheten. Sten används ofta som en symbol för hårdhet och beständighet (Haikola, 1983, s. 15) något en grotta också kan symbolisera.

Uno Svedin skriver om naturen som symbol och materiell verklighet. Han beskriver att berg i en viss kultur kan anses vara "heligt" och inte bara en "geologisk formation". Svedin menar att bergets symbolegenskaper kan påverka de materiella aspekterna på det sättet att det till exempel blir förbjudet att gräva där (Svedin, 1983, s. 202). Svedin refererar till Sten Karlings artikel "Trädgården som paradiset, architectura naturalis och idealt landskap" från år 1980 att det som är centralt för människan är känslan för naturen. Utifrån folks olika kulturer får känslan en religiös bas. Karling skrev också att människor kände gudarnas närhet i närvaron av heliga träd, källor, lundar och grottor (Svedin, 1983, s. 206).

Grottans symbolvärde

I denna uppsats är det grottan i sig som undersöks som symbol. Men grottor är också kända för att gömma symboler i form av grottmålningar. Det går att finna grottmålningar över hela världen. *Svenska Dagbladet* (SvD) har skrivit en artikel om grottmålningarnas samband med hur språket har utvecklats. I Sydeuropa har man hittat de äldsta målningarna hittills, de är ca 40 000 år gamla (SvD [online], 2012-05-10). Vidare står det i artikeln att något som förundrar forskarna är hur det kan finnas så många likheter av det som målats på olika kontinenter och med flera tusen års mellanrum, de undrar också varför de målades. Målningarna föreställer ofta djur och människor, det finns flera teorier om vad symbolerna kan ha för innebörd. Kanske skulle de bringa jaktlycka enligt vissa forskare någon annan forskare menar att det föreställer visioner i ett transtillstånd (SvD [online], 2012-05-10).

Simon Schama (1995) skriver att grottmänniskorna på stenåldern har genom sina bevarande grottmålningar gett bevis på att de levde i samspel med naturen, istället för att dominera över den (Schama, 1995, s. 13). I Schamas bok *Landscape and Memory* (1995) beskrivs sambandet mellan naturen och kulturen genom olika historier och därmed grottans samband mellan skapad och naturligt skapad. Han menar att varje landskap är en reflektion av våra minnen när vi tittar på det. Ett barns syn på naturen är full av minnen, myter och meningar, Schama fortsätter att fråga sig hur mycket de vuxna ögonen skiljer i sin syn på landskapet (Schama, 1995, s. 6). Kanske är det så att vuxna har sämre fantasi än barn, men associationsregistret är större, så vuxnas syn behöver inte skilja sig så mycket från barnens. Vidare menar Schama att vi är invanda till att skilja på människan och naturen men att dessa två världar egentligen är oskiljaktiga. "... landscape is the work of mind. Its scenery is built up as much from strata of memory as from layers of rock". (Schama, 1995, s. 6) En översättning av det kan vara att upplevelsen av landskapet kommer från minnet/tanken. Scenen byggs upp lika mycket från delar av minnet som av lager av sten. Alltså hur vi ser på landskapet påverkas lika mycket av våra minnen som det vi faktiskt ser. Schama ger exempel på att landskap som människan ser som vilda och orörda många gånger ändå är en produkt av människan när man tittar närmare (Schama, 1995, s. 7). Kanske är det så att vår tanke på det ideala landskapet är vilt och fritt men att den egentliga bilden är en natur där människan har manipulerat det efter sina behov.

Alexander Pope levde mellan 1688 – 1744 (Batey, 1999, s. 7). Mavis Batey (1999) beskriver honom som en av de främsta poeterna av sin tid. Han påverkade människors syn på naturen och inspirerade till hur landskapsparkerna utformades. Det var under upplysningstidens England som han verkade, med att ta den poetiska medvetenheten till den naturliga filosofin (Batey, 1999, s. 13).

Batey skriver att grottan är en av de vanligaste avbildningarna i den klassiska idylliska poesin. Från början var det de naturliga grottorna med heliga källor som sades vara hemsökta av nymfer, under antiken (800 f. Kr – 500 e. Kr) byggdes artificiella grottor av grekerna och romarna som dedikerades till gudinnorna som skyddade konsten och vetenskapen. Grottan dyker också upp i renässansens (ca 1500-talet) trädgårdar och poesi. Batey menar att det var ett ypperligt tillfälle att dra nytta av trädgårdskonstens ideal att imitera konsten och överträffa naturen när de som skapade trädgårdarna kunde göra en grotta av naturmaterial. Vidare skriver hon att den bäst överlevande grottan från renässansens epok är grottan i Bobolibrädgårdarna i Florens (se bild 2), vars innerväggar är klädda av små delar av pimpsten (Batey, 1999, s. 55).

Bild 2. Grottan i Bobolibrädgårdarna i Florens med väggar klädda av pimpsten. (Foto: Hanna Lönnqvist, juni 2011)

Alexander Pope fantiserade om att skapa sin egen romantiska artificiella grotta inbäddad i landskapet, som skulle vara som nymfen Calypsos grotta skriver Batey. Den placerades i hans trädgård som blev mycket betydande för honom och därifrån fick han mycket inspiration (Batey, 1999, s. 55). Grottan blev fokuset av hans liv, där han arbetade och kommunicerade med naturen och vänner (Batey, 1999, s. 58). Batey beskriver Popes grotta som unik, när den kombinerade den grekiska mytologin i ett museum, där också andra samlingar av rariteter kunde beskådas (Batey, 1999, s. 62). Med sin grotta lyckades Pope uppnå att presentera naturens geologiska nyfikenhet inte bara i en byggnad utan i en underjordisk grottscen där han kunde bjuda in besökare att få uppleva naturens storhet. Batey skriver: "By linking scientific, classical and romantic nature, Pope's grotto was a seminal event in the eighteenth-century search to establish man's relationship with nature." (Batey, 1999, s. 63) Popes grotta var en nyskapande företeelse för sin tid och påverkade människans sinnevärld till naturen.

Grottan blev ett förkroppsligande av Popes liv som lever kvar än idag och den blev en ikon för poeten och hans liv. (Batey, 1999, s. 127) Popes känsla för landskapet genom bilder, klassiska drömmar, att leva i harmoni med naturen och känslan av platsen har inte tappat sin relevans eller inspiration, utan de influenserna lever vidare än idag (Batey, 1999, s. 131).

Christer Westerdahl (1983) ger exempel på då grottorna har nämnts i den lärda och filosofiska världen. Den grekiska filosofen Platon (436- 347 f Kr) gjorde en liknelse på människans sinnevärld med en som sitter fångslad i en grotta som endast kan se skuggorna av föremålet de beskådar som rör sig uppe i dagsljuset (Westerdahl, 1983, s. 7). Han tar upp en annan känd filosof, engelsmannen Francis Bacon (1561- 1626), som räknar upp fyra typer av hinder som människan står inför i sitt sökande efter sann kunskap. Grottan är en av dessa fyra och symboliserar människans individuella karaktär, uppfostran, vanor och tillfälliga erfarenheter (Westerdahl, 1986, s. 7).

Grottans olika symboler och betydelser

En gudomlig plats

Det går att se på en grotta ur många vinklar och perspektiv. Troligen är det så att beroende på vilken uppväxt och vilka upplevelser människor har haft kan grottan som symbol ha olika betydelse. Grottor kan vara religiöst laddade, det ger Christer Westerdahl exempel på i skriften *Kulturhistoria och grottor*. Han berättar om den grekiska mytologin där det inte är en slump att Zeus själv anses ha fötts i en grotta på Kreta, eller att födelsegudinnan Eilithiya dyrkas i grottor (Westerdahl, 1983, s. 7). Vidare menar författaren att det finns en djupt rotad föreställning att vi alla och även gudarna föds ur jorden, jordamoderns sköte. Med anledning av detta blir grottornas läge ofta kultplatser, där grottorna kan bli en offerplats eller en grav (Westerdahl, 1983, s. 8). Även i Bibeln enligt Matteus, kapitel 27, verserna 57-66, (Nya testamentet, 1999) kan man läsa om hur Jesus, efter att ha blivit kostfäst, blir begravd i en uthuggen del i berget som sedan förseglas med en sten.

Ett gömställe

I flera sagor och sägner berättas det om grottor som gömmer skatter. Andra hemligheter som kan gömmas är historierna om grottorna som har haft vidare sträckningar. Lars-Erik Åström (1986) ger exempel på Balsbergsgrottan som sades ha en underjordisk förbindelse med Kristianstad och man kunde ta sig under Skälderviken till Hallands Väderö från sjörövargrottan Trollhålet på Kullaberg (Åström, 1986, s. 15). Det finns så kallade tillflyktsgrottor, tankarna kan då gå till smugglare, rövare och fredslösa. Westerdahl påpekar att även politisk och religiös förföljelse har gett grottorna rollen som gömställe, som till exempel påträffades de kända bokrullarna i Dödahavsgrottorna vid Wadi Qumran (Westerdahl, 1983, s. 9).

En boplats

Det finns en gammal och ingrodd föreställning att människor bott i grottor (Westerdahl, 1986, s. 6) därför kan grottan symbolisera en boplats. I Sverige finns det få grottor som ens kan ha varit drägliga att bo i skriver Åström (Åström, 1986, s. 17). Fast spår efter människor för längesedan har hittats i flera grottor i landet ändå. Användningen av grottor var mer än att bo i dem. Han säger att samerna tidigare använt naturliga klipphålor till förråd och ibland som tillfälliga övernattningsställe, vissa grottor har blivit kult och offerplatser. Mindre grottor har också används som gravplatser, i dem har man funnit skelett, djurben och gravgåvor i form av järnyxor (Åström, 1986, s. 19). Det finns bättre exempel på bebodda grottor utomlands, flera av dem bor människor i fortfarande. Platserna i exempelvis Sydfrankrike, Spanien, Turkiet och Tunisien är välkända av turister (Westerdahl, 1986, s. 9)

En farlig plats

Historier från underjorden är det inte ovanligt att vi får berättade för oss. Det kan vara genom sagor och sägner, filmer eller böcker. Man kan läsa om tomtar och troll som kommer ifrån grottor och drakar som vaktar guld och Tom Sawyer som letar sig fram i grottlabyrinterna. (Åström, 1986, s. 7) Litteraturen ger ofta en mörk och skämmande bild av underjorden, Åström funderar på om groträdslan som vissa känner kan bero på rädsla för mörker, spindlar, smuts eller att grottan ska rasa igen (Åström, 1986, s. 8). Åström skriver att många historier som finns om grottor är vandringssägner, samma sägen kan berättas om flera olika grottor. Ofta handlar det om tolv rövare i en grotta i skogen som rövar bort en flicka (Åström, 1986, s. 13).

Tre grottor - tre historier, karaktärer och upplevelser

Upplägget på den egna observationen exemplen har gått till så att först samlades information in och sedan besöktes de olika platserna under en dag olika dagar. En eller två personer har följt med på varje tur. Väl där har vi samtalat kring våra associationer kring grottor generellt och sedan om upplevelsen fick när vi besökte grottan.

Grottor på Kullaberg

Historik

Semesterfirare har fört orterna Mölles och Arilds rykte ut över landsgränsen men det mest intressanta och starkaste naturupplevelsen med Kullen är de geologiska naturfenomenen skriver Leander Tell i sin bok *Underjordens vackra värld* (1955). Kullens terrängformer hör till några av Sveriges mest karaktäristiska beskriver Tell vidare. Han berättar att grotterna haft ett sagoskimmer runt sig, och att det ofta finns en historia bakom namnet på varje grotta (Tell, 1955, s. 48). Kristina Jennbert beskriver också, ca 60 år senare, Kullaberg som ett av Skånes främsta turistmål i sin avhandling om grotterna på Kullaberg. Hon hänvisar till naturupplevelsen med havet och den steniga topografin som attraherar besökare och grotterna är en del av den. Vidare berättar Jennbert att turismen är dokumenterad tillbaka till mitten på 1800-talet då turister från Danmark och Tyskland tog tåget till Kullaberg för att besöka havsbaden i den vackra naturen (Jennbert, 2009, s. 97).

Kristina Jennbert undrar om påståendena som finns i aktuella turistbroschyrer, som säger att Kullagrotterna skulle ha varit bebodda under stenåldern, är en kraftigt förenklad bild om hur grotterna har använts. Dock menar hon att grotterna har haft stor betydelse inom stenåldersforskningen vad gäller livet på stenåldern, trots att permanenta bosättningar i grottor knappast har funnits i Skandinavien och definitivt inte på Kullaberg. Det är mer en föreställning man fått genom gamla sanningar och från böcker och film att grotterna varit bebodda menar hon (Jennbert, 2009, s. 12). Sedan i mitten på 1800-talet har arkeologisk verksamhet skett på Kullaberg. Det har hittats fynd från stenålder till medeltid som undersökts av amatörer och vetenskapsmän (Jennbert, 2009, s. 18). Det arkeologerna har hittat i grotterna är bland annat enkla eldstäder, matrester, spikar, flinta och keramik. Osteologiskt material som fiskben och benrester från husdjur kan ge ledtrådar till att grotterna används som tillfälliga boplatser och varit tillhåll för fiske (Jennbert, 2009, s. 97).

Att lämna spår efter sig är ett mänskligt drag (Jennbert, 2009, s. 120), så även på Kullaberg. Jennbert skriver att det finns inristningar i grotterna som kan dateras till början på 1900-talet, de utgörs av välgjorda bokstavstecken som knackats in i stenen. Författaren påpekar att det även finns moderna inskrifter på bergsväggarna som visar på människors närvaro och en önskan om hågkomst (Jennbert, 2009, s. 120). Kärleksförklaringar i form av namn och hjärtan kan antas höra till de vanligaste skrifterna som görs, dock kanske många av dem inte är lika beständiga då man använt sig av en snabbare variant av inskription som till exempel tuschpennor.

Det finns en grotta på Kullens spets, nedanför fyren, som är konstgjord. Silvergrottan bildades när danska staten 1561 sökte efter silver i berget och bröt denna 15 meters gruvgång, men de hittade inget skriver Jennbert. I Carl von Linnés *Skånska resa* beskriver han Silvergrottan som han kallar "Silverpickarhålet", grottans storlek anges, var den ligger och att det varit danskarna som brutit ut den ur berget (Linné, 1749, s. 322)

Karaktärsbeskrivning

Det finns ett 20-tal grottor på Kullaberg, tillgängligheten till dem är varierande (Jennbert, 2009, s. 13). Leander Tell (1955) beskriver Kullens natur som en bred förkastningsrygg där klippartier varvas med badvikar som omsluts av bergväggar och runt om brusar havet. Växtligheten tycker han nästan känns exotisk och den ramar in den röda gnejsens skrovlighet. Vidare beskriver han att urbergsgrottorna bildats naturligt genom havsvattnets vittrings-, avstötnings- och erosionsprocess, så kallad abrasion (se bild 3). Det finns också grottor på Kullaberg som har skapats genom förkastningsklyftor (Tell, 1955, s. 49). Jennbert beskriver Kullens natur som en respektgivande miljö med raviner och branta stup och havets starka strömmar nedanför. Hon berättar om strandgrottorna som vänder sig mot havet (se bild 4) och har bildats av vattnets vågor och hon reflekterar över att de egentligen kan räknas mer till havet än till land (Jennbert, 2009, s. 14). Eftersom havsnivån har varierat kan man hitta grottor flera meter över havet idag, där kan grottorna nu anses höra mer till landkapet på land istället för till havet.

Bild 3. Mindre Josefinelustgrottan. Havets eroderande kraft har skapat grottan med sina kantiga stenväggar.

(Foto: Hanna Lönnqvist, april 2012)

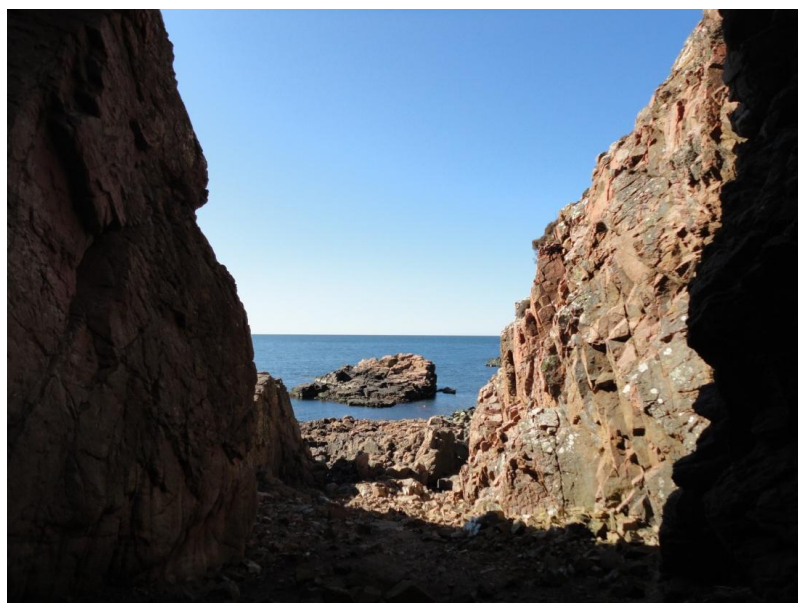

Bild 4. Lahebiagrottan är en grotta som vänder sig mot havet.

(Foto: Hanna Lönnqvist, april 2012)

Egna observationer

Det krävdes en viss förberedelse innan expeditionen till grottorna på Kullaberg kunde äga rum, som till exempel att kartlägga vilka grottor jag ville se och var vi kunde hitta dem. På internet finns en hemsida där grottorna pekats ut på karta och listats efter olika kriterier som längd och svårighetsgrad att ta sig dit; "normal, svårare, advanst [sic!] eller dödlig" (Olsson, [online], 2012-04-23). Grottor som hade "normal" svårighetsgrad valdes ut och ringades in på en utskriven karta. Vid ett besök på Kullaberg en solig aprildag tillsammans med Alexander Erlandsson diskuterades den upplevda känslan vi fick av att befinna oss i Kullabergs grottor; att de känns skyddande, mot väder och vind och mot andra tänkbara hot (egen observation, Kullaberg, 2012-04-04).

Vi tyckte att tidsdjupet kändes påtagligt med den robusta gamla stenen och vi fick associationer till att grottan fungerat som boplats för längesedan, även om den inte har det. Våra minnen till historier och sägner vi hört om grottor stäcker sig tillbaka i barndomen. Det blev mycket promenerande och klättrande, sedan skulle vi stanna till och äta vår medhavda picknick på en klippa med utsikt över havet. Tiden räckte tyvärr inte till att besöka alla de grottorna jag hade ringat in på kartan. De vi hann med att besöka var Stora Josefinelustgrottan, Mindre Josefinelustgrottan, Lahebiagrottan och Silvergrottan. Inte bara upplevelserna från grottorna gjorde denna dag minnesvärd. Kullens mäktiga natur som samspelade med grottorna skapade en storslagen naturupplevelse (se bild 5) (egen observation, Kullaberg, 2012-04-04).

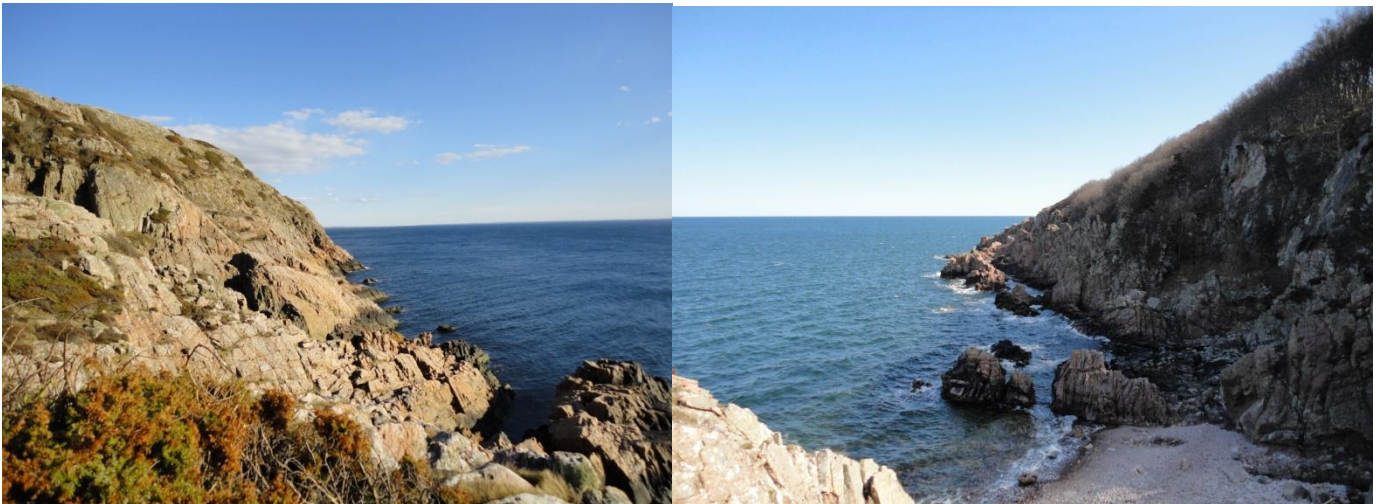

Bild 5. Vacker och otämjd natur med branta klippor och strömmande hav bidrar till en storslagen naturupplevelse vid Kullaberg. (Foto: Hanna Lönnqvist, april 2012)

Grottan i Kungsparken

Historik

Anna-Maria Blennow (2009) skriver om landskapsparken i sin bok om *Europas Trädgårdar*. Hon syftar till Englands storhetstid inom trädgårdskonsten, där objekt som spelade på associationer var vanliga att pryda trädgårdarna. Dessa olika ting radar hon upp i form av eremitgrottor, äkta eller falska gravar med inskriptioner mm. Dessa ting som anknöt till det förflutna och myterna gav en påminnelse om människornas förgänglighet. 1700-talet var de associativa trädgårdarnas tid, det kunde gå till överdrift med allt som skulle placeras in i trädgården (Blennow, 2009, s. 206). På samma tema beskrivs den engelska landskapsparken i boken *The Picturesque Garden in Europe* av John Dixon Hunt, där han berättar om parkerna som inspirerades och anlades utifrån landskapsmålningens perspektiv. Författaren refererar till Thomas Whately som i sin tur beskriver grottor och andra byggda ting i parken som objekt utan något större användningsvärde utan deras mening är istället att ge en karaktär till en scen (Hunt, 2002, s. 44).

Det finns många exempel på grottor och andra byggnader som tempel, ruiner och andra inslag inspirerade från fjärran länder i den engelska landskapsparken. Hunt berättar att den engelska trädgårdskonsten spred sig vidare till andra länder utanför England. I Tyskland kan man hitta parken Wörlitz som dragit utsmyckningar av associationsbyggnader till sin spets, med alla olika typer av broar, tempel, minnesplatser, statyer och grottor (Hunt, 2002, s. 161). Hunt beskriver Sverige som ett intressant land när det kommer till den engelska parkstilen. Arkitekten och ingenjören Fredrik Magnus Piper nämner han som en av de intressanta parkskaparna under 1700-talet. Piper gjorde bland annat ritningar till Hagaparken och Drottningholm på uppdrag av Gustav III (Hunt, 2002, s. 142).

Hur grottor kunde se ut i svenska parker som tog inspiration av den engelska landskapsparken hundra år senare kan man läsa om i boken *Trädgårdskonst* (1858). Där beskriver Daniel Müller hur man ska tänka när man placerar grottor i en park. Han ansåg att de ska placeras så som man finner dem i naturen lite här och där, gärna intill klippor och berg och helst i närheten av porlande vatten. De ska vara byggda av ohuggna stenar för att få ett naturligt utseende och kan vara täckta av klätterväxter och vara något gömda av buskar (Müller, 1858, s. 70).

Meningen med grottor är att uppväcka eftertanke och melankoli, och scenen omkring måste därför bildas i öferensstämelse dermed – I uppförandet af grottor bör man vara sparsam, ty äfen i sjelfa naturen äro de sällsynta. (Müller, 1858, s. 70)

I citatet beskriver Müller det betydande sambandet mellan grottan och omgivningen. Under samma tidsperiod anlades den Kungsparken i Malmö. Möjligen hade arkitekten just läst Daniel Müllers bok, då grottan i Kungsparken just består av stora ohuggna stenar, är något gömt av växtlighet som buskar och hade vatten i form av en vattenkälla.

I utvecklingsplanen för Kungsparken, skriven av Gatukontoret i Malmö Stad, kan man läsa om grottans historia. Kungsparken anlades på de gamla befästningsvallarna utanför staden och öppnades 1872. De menar att Kungsparken är Malmös äldsta stadspark. Parken ritades av den danske trädgårdsarkitekten Ove Høegh-Hansen som senare blev utnämnd till Kö-

penhamns stadsträdgårdsmästare. Texten fortsätter beskriva att parken utformades som en romantisk prydnadspark inspirerad från kontinenten, med siktlinjer mot konstverk, exotiska träd och blomstersmycken (Gatukontoret Malmö [online], 2006). Alla samhällsklasser skulle kunna gå stilla promenader där men parken användes mest av medelklassen. Vidare beskriver dokumentet att det anlades en grotta 1870 för att det skulle finnas en skuggig plats med en vattenkälla där man kunde släcka törsten. Grottan är en av de tidigaste byggnaderna i parken. William Klein heter arkitekten och han ritade även restaurangen i Kungsparken. Det står att när grottan rustades upp på 1980-talet togs vattenkällan bort och fick en ny utsmyckning (se bild 6). Det är en skulptur av ett ormhuvud som heter "Ormet" gjord av Monica Gora 1989 (Gatukontoret Malmö [online], 2006).

Bild 6. Stenarna täcker grottans utsida och ormhuvudet med den skålade stenen skymtas i grottans öppning. (Foto: Hanna Lönnqvist, april 2012)

Karaktärsbeskrivning

Grottan ligger längs med en av de slingrande gångarna i Kungsparken. Den omsluts av en del växtlighet i form av träd och större buskar som ger en vacker bakgrund, runt om är det ganska öppet med gräsytor, därför syns den tydligt och är lätt att hitta (se bild 7) (egen observation, Kungsparken, 2012-04-19). Grottans utsida är klädd av stenar i granit och det ger intrycket av en stenhög. Det går att klättra upp på grottan. Inuti är väggarna putsade och målade i mörkblå färg, marken är stenbelagd med oslipad sten och grottan är möblerad med stenblock. Det finns ett "bord" med en urskålning där vatten kan droppa ner från ett ormhuvud i koppar som hänger ovanför. Det är ingen djup eller gömd grotta, man kan se hela innerrummet från stigen (egen observation, Kungsparken, 2012-04-19).

Bild 7. Grottan och sin omgivning. En förbigående stig och inramande växtlighet. (Foto: Hanna Lönnqvist, april 2012)

Egen observation

Jag besökte grottan en solig aprilförmiddag tillsammans med studiekamraten Ida Blank. Vi utforskade grottan och samtalade kring intrycken vi fick. När vi befann oss inuti hade vi svårt få den speciella känslan av trygghet som vi upplevt när vi besökt andra grottor (egen observation, Kungsparken, 2012-04-19). Grottan i Kungsparken ligger precis intill en stig (se bild 8). Vi kunde se och höra bilarnas brus från gatan som gick förbi hundra meter bort. En stadsmässig grotta kan vi beskriva den som. Vi observerade en klass med barn som gick förbi grottan, reaktionerna var inte så stora. Några stycken gav en blick in medan den största delen av barnskaran hade ögonen på annat håll. Det var dock andra äldre par på promenad som i flera fall stannade till och begrundade den byggda håligheten (egen observation, Kungsparken, 2012-04-19).

Vår association till grottor som något hemlighetsfullt uppfylldes inte helt eftersom grottans djup och väl synliga innanmäte inte skulle kunna gömma något. När vi stod inuti befann vi oss i ett rum men kände oss ändå exponerade, grottan fungerar mer som en scen än en gömma. Den kan dock ge ett annat sorts skydd som skydd för vädret, vilket kan ha varit en mer prioriterad egenskap för en skapad grotta i en park. Det var en intressant ljudupplevelse när man stod i grottans öppning och ens röst ekade mot väggarna. Den skapade byggnaden blir en utsmyckning till parken, det blir en plats för fantasi, lek och även ett landmärke. Ormhuvudet som pryder grottans välvda ingång för våra tankar till sagorna där en drake bor och möjligtvis vaktar något som finns i grottan (egen observation, Kungsparken, 2012-04-19).

Vi reflekterade över att vi ändå fick en känsla av den romantiska atmosfären kring grottan eftersom vi kände till syftet och en del historia om den och att den kanske spelade en viktigare roll i parken förr än idag. Vi frågade oss också om det var vanligt att man besökte naturliga grottor förr eller om grottan i Kungsparken var deras enda upplevelse av grottor och att deras fantasier och associationer utgick från den istället för naturliga (egen observation, Kungsparken, 2012-04-19).

Bild 8. Vy ut i parken från längst in i grottan. (Foto: Hanna Lönnqvist, 2012)

Balsbergsgrottan

Historik

Leander Tell (1955) skriver om Carl von Linné som besökte grottan 1749 och sedan skrev om det i sin Skånska resa (Tell, 1955, s. 39). Linné fascinerades av rikligheten på fossil och drog även slutsatsen att ett djuphav funnits där berget nu ligger en gång för länge sedan (Olofson, 2008 [online], s. 16). Linné kallar även Balsbergsgrottan för "Fläskegraven", och skriver att grottan har en oändlig vidd och längd under de höga bergen och fälten (Linné, 1749, s. 85). Efter Linnés besök lät riksmarskalken greve Hans Henrik von Lieven göra en uppmätning och kartläggning av grottan tillsammans med en beskrivning berättar Tell vidare. I beskrivningen står det bland annat att det har brutits kalksten från gruvan till befästningsverkan i Kristianstad men att grottan till största delen är skapad av naturen. Rapporten publicerades i Kungliga Vetenskapsakademiens handlingar den 7:e mars 1752 (Tell, 1955, s. 40).

Det gamla namnet på Balsbergsgrottan är Fläskegraven. Tell ger sin förklaring till detta i att det kan vara ett namn kvar från snapphanetiden men påpekar också att man många gånger i Sverige och utlandet just har gett gruvor namnet fläskhål. Innan man hade krut och dynamit använde gruvarbetarna sig av eld och vatten, så kallad eldsättning, för att spränga i berg. Det gick nämligen att uppnå en högre värme genom att kasta fett fläsk på elden (Tell, 1955, s. 42). Idag är grottan en viktig övervintringsplats för flera fladdermusarter och hålls därför stängd under vinterhalvåret, grottan är tillgänglig för allmänheten sommartid, då får man hämta en nyckel på Råbelöfs gods kontor som ligger i närheten (Olofsson, 2008 [online], s. 17).

Karaktärsbeskrivning

En knapp mil från Kristianstad ligger en närmare hundra meter hög urbergshöjd; Balsberget. I detta område som är naturreservat kan man hitta Balsbergsgrottan, en av Skånes största grottor (Olofson, 2008 [online], s. 16). Det är en kalkstensgrotta av kritkalksten, vilket är en ung sten jämfört med resten av Sveriges kalksten, mindre än 100 miljoner år gammal (Åström, 1986, s. 43). Leander Tell berättar om sitt besök på det skogsbevuxna Balsberget och Balsbergsgrottan. Ingången beskrivs som en stensatt källaringång med träbjälkar på sidorna som man kommer till efter att ha följt en ojämn gång över den kalkhaltiga marken (se bild 9).

Bli icke rädd för den kalla källardoft som slår er till mötes! Vi är strax nere i den bekanta Balsbergsgrottan, där före min ringhet så många berömdheter har studerat denna geologiska märkvärdighet. (Tell, 1955, s. 39)

Bild 9. Ingången till Balsbergsgrottan som Leander Tell beskrev som en källaringång. (Foto: Hanna Lönnqvist, maj 2012)

I citatet syftar Tell på Linné bland annat. Vid vårt besök fick vi också en känsla av källaringång, dock var det inte den kalla källardoften som vi skämdes lite av, utan situationen när vi skulle möta mörkret i den för oss okända grottan. Vidare beskriver Tell det komplexa systemet av olika gångar, rum och kanaler i det underjordiska landskapet. Han beskriver en avfallshög från kalkbrytningen i mitten av ett rum där det påstås att högen gömmer liken av några arbetande människor från gruvan. Drängar och pigor som arbetade med att bryta kalk ända fram till 1800-talet (Tell, 1955, s. 41). Tell hade observerat att vattennivån i grottan växlat betydligt under 20 år, och övertygats av att det rör sig om ett underjordiskt vattensystem, medan andra forskare menar på att det endast är insipprande regnvatten (Tell, 1955, s. 46). Vattennivån har en avgörande roll om man kan ta sig ytterligare längre in i grottsystemets salar (Olsson [online], 2012-05-11).

Egen observation

Med mig på expeditionen till Balsbergsgrottan hade jag två klasskompisar, Mona Falk och Ida Blank. Ida hade tidigare också följt med mig till grottan i Kungsparken. Förväntningarna innan besöket var spända, ingen av oss hade besökt grottan tidigare. Jag hade läst på om historiken och även informationen att det är en av Skånes största grottor. I och med det höjdes förväntningarna en aning.

Associationerna vi hade till grottor var främst kopplade till filmer vi sett. Vi skulle hämta nyckeln för att komma in i grottan på Råbelöfs gods kontor som låg i närheten. Moriagrottan i *Sagan om ringen* hade också en port som man skulle gå igenom för att komma in. Dessutom hade vi sett flera skräckfilmer som utspelades i grottor, bland annat en som handlade om ett gäng tjejer som gjorde en expedition till en okänd grotta som dog en efter en i det okända. En annan film *The Cave* handlar om ett forskarteam som letar efter en gömd skatt i en undervattensgrotta där det också händer hemsigheter. Vetskapen om att grottan hålls stängd under vinterhalvåret för att fladdermöss övervintrar där, gjorde oss också lite nervösa och vi tänkte oss ifall vi kanske skulle mötas av några sådana där inne i mörkret. Grottans historia om kalkbrytningen och de kvarlämnade liken bidrog också till en extra spänningsnivå (egen observation, Balsbergsgrottan, 2012-05-07).

För att komma till grottan gick vi längs med skogsstigar upp för Balsberget. Promenaden gick genom granskog för att sedan komma till ett hav av nyutslagna blad i bokskogen, bara det var en imponerande upplevelse (se bild 10). Vädret var vackert och luften var ljum. Innan vi besökte grottan åt vi vår medhavda lunch på en utsiktsplats där vi kunde se ut över Råbelövssjön och det omgivande landskapet. Miljön runt grottan gav ett naturligt intryck och grottan låg lite avsidet vilket medförde till att vi fick känslan att vi hittade något eget i skogen (egen observation, Balsbergsgrottan, 2012-05-07).

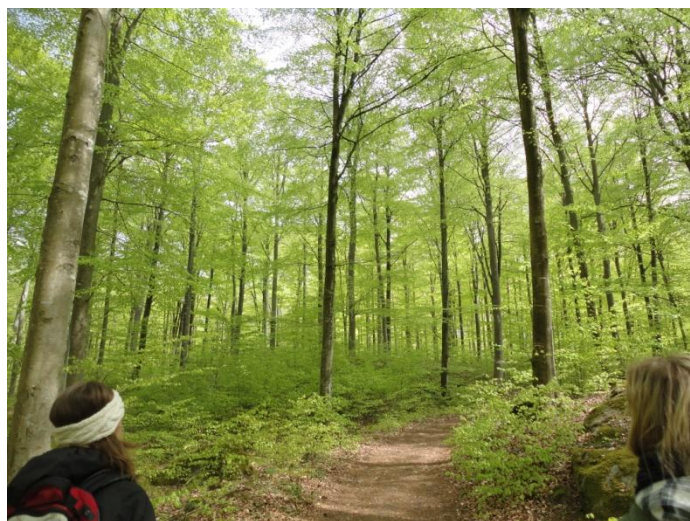

Bild 10. Nyutslagen bokskog på vägen till Balsbergsgrottan. (Foto: Hanna Lönnqvist, maj 2012)

Ingången till grottan täcktes av en järngrind. Nyckeln som vi hade med oss passade inte i låset så först undrade vi om vi hittat till rätt grotta. Sedan såg jag att det ändå gick att öppna eftersom kedjan endast var fastspänd med en gammal bit av ett lås. När grinden gick upp var vi tvungna att huka sig för att komma in i det okända, det var mörkt och hjärtat dunkade. Med oss hade vi en pannlampa, en ficklampa och två gravljus (se bild 11). När vi väl vågat oss in och kommit in i grottans största rum kunde vi stå raka och se oss omkring med hjälp av ljuset och kamerablixtrar. Det stora rummet dominerades av en cirka tre meter hög kalkhög som skymde sikten till andra sidan av rummet, vilket också bidrog till spänningen (egen observation, Balsbergsgrottan, 2012-05-07). Vi frågade oss om detta inte var en aning farligt, men samtidigt väcktes nyfikenheten om vad som kunde finnas längre in, vi fick lite av en adrenalinkick och upptäckarandan väcktes.

Bild 11. Det enda ljuset i grottan var det vi hade med oss, kamera, gravljus, ficklampor och mobiltelefoner. (Foto: Hanna Lönnqvist, maj 2012.)

Det var fuktigt och svalt i grottan, andedräkten blev ett moln och tystnaden var total förutom ljudet från våra steg när vi tog oss fram. Vi gick längre in i grottan och kom till ett rum som först tycktes vara en återvändsgränd, men sedan såg vi ett hål i marken som tycktes leda vidare en nivå längre ner. Min nyfikenhet var stor och jag gjorde en första ansats till att ta mig ner i hålet för att se vad som var där nere, men när jag närmade mig att ta klivet ner i hålet hörde jag ljudet av småsten som träffar vatten. När vi tittade noga såg vi att marken i hålet var täckt av flera decimeter vatten, det hade varit så stilla att vi inte såg det! Där bestämde vi oss för att inte fortsätta, trots att vi ville upptäcka mer, men det skulle innebära risker vi inte var redo för. När vi väl vant oss vid mörkret och fått en känsla för grottans rum kunde vi istället uppskatta grottan som skyddande snarare än skämmande (egen observation, Balsbergsgrottan, 2012-05-07). Vi förstår de som intresserar sig för att krypa runt i grottor efter att själva ha fått uppleva nyfikenheten som väcks i underjordens rum.

Diskussion och slutsatser

Grottan som symbol och kulturarv

Det som gör grottan så intressant hör mycket ihop med vad vi förknippar med den, även vad som är en grotta kan definieras olika. Flera vetenskapsgrenar möts och grottor är en del av vårt landskap. Som symbol kan grottan ha många innebörder som tidigare har räknats upp. Symbolbetydelsen kan vara varierande för olika människor, minnen från barndomen eller etniska härkomst kan spela roll. Som Haikola skrev i sin text kan en symbol tolkas på olika sätt och får genom det förmågan att överleva länge. Sägner berättas än idag och det skrivs fortfarande böcker och görs filmer om grottor, där kan man säga att symbolen har varit beständig. Den andliga och religiösa betydelsen som Westerdahl tar upp och som också visas på med Alexander Popes grotta är också ett betydande symbolvärde för grottor i olika sammanhang. En vanlig föreställning är att Jesus begravs i en grotta, ordet grotta nämns dock inte i Bibeln utan att graven är uthuggen i berget, men människan kan ha tolkat det till en grotta. Schamas exempel på grottmänniskorna som levde i samspel med naturen snarare än att dominera över den kan ge en idyllisk bild av forntiden. Han menar att människan i alla andra fall har en vilja att styra över naturen. Vi vill få ut det mesta av naturen på alla plan genom att styra den efter våra behov.

En grotta har flera starka arkitektoniska drag, speciellt rumsligheten och materialet. Balsbergsgrottan gav prov på hur man kan finna intresse till att ledas vidare i landskapet och se vad som finns i nästa rum, sådant som man försöker uppnå när man skapar platser ovan jord. När vi befann oss inne i Balsbergsgrottan fick vi förlita oss på fler sinnen än synen, det var mörkt och dunkelt och man inte kunde orientera sig så lätt. Ljudet av ens röst som studsade mot väggarna i ett eko, den fuktiga och svala luften och den något instängda doften blev mer tydligt. Trygghetskänslan och robustheten som vi kände när vi besökte grottorna på Kullaberg kan man jämföra med Waerns beskrivning av stenen och vad den kan ha för inverkan på oss. Både stenen och grottan kan väcka associationer av beständighet för oss.

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) har som uppgift från regeringen att arbeta med och verka för att kulturarvet bevaras. De beskriver att ett kulturarv omfattar många olika saker. Det kan menas med både materiella som immateriella uttryck. "Kulturarv omfattar traditioner, språk, konstnärliga verk, historiska lämningar, arkiv- och föremålssamlingar samt kulturmiljöer och kulturlandskap som överförs från generation till generation." (RAÄ, kulturarv [online], 2012-05-10). Det står att i relation till samhällets skiftande värderingar förändras med tiden vad som betraktas som ett kulturarv. När människan har påverkat den fysiska miljön blir det en kulturmiljö, kulturmiljön är en del av kulturarvet (RAÄ, kulturarv [online], 2012-05-10). Berättelser, minnen, folkmusik, dans, hantverk och språk mellan generationer är exempel på immateriella kulturarv. Unesco har en konvention för skydd av det immateriella kulturarvet, Sverige planerar att ansluta sig till denna (RAÄ, kulturarv> immateriella kulturarv [online], 2012-05-10). Vid en jämförelse med Haikolas förklaring på vad en symbol kan vara är den fria tolkningen lik hur kulturarvet beskrivs, en symbol skulle kanske kunna innebära ett kulturarv också.

Det engelska ordet *heritage* kan översättas till arv, tradition och härstamning. Peter Howards (2003) förklaring av ordet är det som människor vill bevara, allt från frisk luft till en dansstil till kultur och natur (Howard, 2003, s. 1). Han säger att arvet kan vara två typer, det nationella och det familjära, och att dessa inte alltid gynnas av varandra. Det nationella arvet är ofta officiella arv medan de mer inofficiella hör till de mer familjära (Howard, 2003, s. 4). Arv (*heritage*) är inte ovanligt skriver Howard. Endast ett fåtal exempel av unika arv finns, till exempel grottor med historiska målningar. Vårt arv kommer inte minska, vi kommer att hitta fler. (Howard, 2003, s. 193)

Heritage has been described as 'anything you want'. Volition is critical; things actually inherited do not become heritage until they are recognized as such. Identification is all. (Howard, 2003, s. 6)

När det går att identifiera eller koppla saker till det som kallas arv, då är det ett arv. Howard diskuterar kombinationen mellan turism och arv. Han identifierar turistgruppen som besöker kultur- och naturarven till främst de som är mer välbärgade eller unga vuxna, och att de i de flesta fall har högre utbildning (Howard, 2003, s. 125). Denna förenklade bild av medelåldersklassen stämmer dock inte överens med zoo och grottor skriver Howard, där är det en större utbredning av olika människor. Arvet lockar inte fler turister av att benämnas som något kulturellt, Howard menar att uttrycket "kultur" kan leda till att endast en viss typ av människor lockas (Howard, 2003, s. 125).

Vissa arv kan bli så populära att de riskera att förstöras. Det geologiska arvet är ett exempel då intresserade besökare plockar med sig fossiler eller ovanliga mineraler. Vissa arv klarar inte människans närhet, till exempel de berömda grottorna i Lascaux i Frankrike där de förhistoriska grottmålningarna tog skada av besökarnas andning. Naturområdets flora och fauna kan också ta skada av människans närvaro (Howard, 2003, s. 205). Som Åström skrev, att bästa sättet att skydda en grotta är att aldrig hitta den (Åström, 1986, s. 72). Därför kan det många gånger bli en konflikt mellan att göra arvet tillgängligt för människor och att bevara det, men det kan också fungera med restriktioner (Howard, 2003, s. 223).

Tillgänglighet kan också gynna arvets bevarande. Det kan bli en turistattraktion och folk blir mer upplysta. För att öka ett arvs tillgänglighet och förståelse för det, kan förvaltaren till arvet ge mer information. Howard ger exempel på guidning som ett flexibelt tillvägagångssätt men menar också att det kan ha sina nackdelar. Tillfällen då guiden mest berättar historier än arvet sig självt. Han skriver att geologi och arkeologi kanske är svåra objekt att beskriva så istället berättar guiderna historier om häxor, spöken och andar och vad stalaktiterna liknar (Howard, 2003, s. 223). Det kan ha mycket att göra med grottans symbolik att det finns mycket att spela på med människors associationer.

Kan vi då se grottor som en del av kulturarvet? Enligt vad denna studie har kommit fram till kan många grottor ses som ett kulturarv. Som RAÅ beskriver kan grottorna räknas till att tillhöra historiska lämningar, kulturmiljöer samt kulturlandskap. Dessutom kan berättelser/sånger och grottans symbolik som viktiga skäl till att det ska vara ett kulturarv. Fast alla grottor kanske inte går under den benämningen. Westerdahl skriver att utgångspunkten i kulturhistorien och kulturen är människor (Westerdahl, 1983, s. 6). Det finns grottor som har upptäckts först på senare år och det finns säkert grottor där kanske inte en männi-

ska har satt sin fot ännu. Kanske räknas de då inte till kulturarvet, men en okänd grotta kan ändå ha betydelse för människan då grottan symboliserar något genom att människan med sin fantasi och associationer har en känsla för den. Möjligen blir fler grottor kulturarv i framtiden där symboliken får spela en roll. Som beskrivs under symbolkapitlet med exempel som Haikola och Svedin ger angående sten och berg och dess associationsrikedom som grottor kan ha, med stöd från dessa källor kan grottan anses som en stark symbol.

Analys av upplevelsen i de tre olika grottorna

Upplevelserna mellan de tre grottorna skilde sig åt. De är alla olika i sina uttryck och karaktär. Troligen påverkades vår upplevelse av grottorna av vilken information vi visste om grottorna i förväg. Dock är det svårt att säga säkert då ingen jämförande undersökning med besök i grottor utan förhandsinformation gjordes. I allmänhet kan jag tycka att saker och ting blir mer intressanta ju mer insatt man är i ämnet.

De grottor på Kullaberg som besöktes var inte den främsta upplevelsen under turen till Kullaberg. Det vilda landskapet runt omkring och att grottorna låg ganska gömt till så vi fick leta en del för att hitta dem gjorde ändå att vi fascinerades. Grottan blev som en belöning efter att ha tagit sig fram över branter och klippor och slutligen hittade den efter en stunds letande. Grottorna som bildats av naturens krafter samspelade med det omgivande landskapet. Naturen och upptäckarglädjen är bidragande faktorer till att jag vill uppleva grottlekning på Kullaberg igen. Hemsidan där det stod om de olika grottornas svårighetsgrad påverkade vår upplevelse positivt med förväntningar och hjälp på vägen i letandet efter att finna grottorna. Vetskapen om att arkeologiska undersökningar hade gjorts gjorde det lättare att föreställa sig hur platserna har används för mycket längesedan. Kullaberg var första platsen som besöktes i studien, mitt intresse blir större för något ju mer kunskap jag har inom området. Därför har mitt intresse och fascination ökat under studiens gång med besöken i de olika grottorna.

Grottan i Kungsparken gav inte en lika stor naturupplevelse i sin omgivning som de andra. Här fick fantasin jobba mer för att tänka sig in i hur det var förr när borgarklassen strövade runt i parken och tog skydd från solen i grottans skugga. Med de föregående grottorna har naturen och ens associationer till grottor hjälpt fantasin och upplevelsen på traven. Vi hade inte lika brett referensspektra på denna typ av grottor, utan det har kommit först efter att vi börjat intressera oss för landskapsarkitektur.

Balsbergsgrottan var den mest klassiska grottan enligt mina egna föreställningar och förväntningar på vad en grotta ska innebära. Den höll upp till förväntningarna och bidrog med ännu fler upplevelser än vad jag förväntat mig. Utforskarandan tändes och jag ger mig gärna ut igen och undersöker en sådan grotta. Det som påverkade vår upplevelse i grottan var mycket det vi hade hört, läst och upplevt tidigare som grottans historik och filmer vi sett. Upplevelsen blev mer spänningsfylld med informationen vi hade med oss i bagaget. Balsbergsgrottan var den sista grottan som besöktes i studien, om det skulle vara den första grottan att besöka istället kanske upplevelsen skulle varit något annorlunda, men jag tror inte det hade påverkat nämnvärt.

Omgivningen runt grottorna var också varierande från klippiga berg till en djup skog till en stadspark. Naturen kring grottan spelar stor roll till hur själva grottan upplevs. Precis som Daniel Müller (1858) skrev så räcker det inte bara med en grotta utan omgivningen spelar stor roll för hur man upplever den (se citat s. 17). I citatet beskriver Müller det betydande sambandet mellan grottan och omgivningen, vilket de egna observationerna vid besök i grottor också har visat.

En grotta som inte genererar frågor är inte intressant menade Rabbe Sjöberg. Kunskap om grottans historia gör den genast mer intressant. Till exempel grottan i Kungsparken och grottorna på Kullaberg vill jag påstå att om man inte vetat förhandsinformation om dessa skulle de inte vara lika fascinerande. Det kan vara så att när den historiska betydelsen/meningen med grottan inte finns längre kan man ge den en egen betydelse eller så förstår man den helt enkelt inte.

Kan då en skapad grotta ge samma eller liknande upplevelse som en som är bildad naturligt? Ett första svar är nej, men genom grottans symboliska värde kan den ha samma eller liknande betydelse för oss. Eftersom vi associerar saker till grottor trots att de inte är naturliga. En gruva däremot uppfyller mer upplevelsekriterierna för en grotta så i de fallen kan det vara så att ett besök i en gruva ger samma upplevelse.

Avslutande reflektioner

Utgångspunkten för den här uppsatsen har varit att utreda grottans betydelse i form av symbolvärde och upplevelser. Utifrån det få fram ett underlag och en beskrivning till vilket samband grottor och kulturarv har. Jag ville utreda betydelsen av grottan och kanske få ett svar på varför vi fascineras av dem. Frågan om vad grottor har med landskapsarkitektur att göra har både jag ställt till mig själv och fått av andra. Min förhoppning är att sambandet mellan dessa ska framgå i denna uppsats. Det underjordiska landskapet är en benämning som ger en tydlig koppling. Grottan är en del av landskapet med starka arkitektoniska drag. Att undersöka hur och varför man upplever en plats kan sättas i fler sammanhang än grottor. Trädgårdskonstens grottor är också en självklar koppling och för att få en djupare förståelse för dessa tror jag det är bra att känna till mer om den naturliga grottan också.

Genom att söka svar på frågeställningarna både genom litteraturstudier och egna observationer ville jag nå en djupare förståelse för grottans innebörd. Det visade sig viktigt att komplettera litteraturstudierna med egna upplevelser och reflektioner eftersom ämnet kräver reflektion och eftertanke vilket kan vara svårt att hitta i litteraturen. Som jag tidigare pekat på utgår associationerna från oss själva och betydelsen av ting kan därför vara olika för olika människor. Det är även detta som gjort arbetet både svårare och lättare. Lättare för att man utgår från sig själv och vet vad man själv känner och upplever, svårare för att man inte hittar några definierade sanningar, för vad säger att det jag kommer fram till utifrån mig själv är något allmänt? I de fallen har teoretisk litteratur som konstvetaren Simon Schamas (1995) bok varit en hjälp. Det har också varit en utmaning men även ett spännande inslag med den undersökande litteraturstudien. Eftersom ämnet är smalt och inte mycket liknande mina ingångar har skrivits vad jag har hittat, så har jag fått göra en sammansättning av litteratur utan något föregående exempel att inspireras av. Jag har velat ha flera olika ingångar till ämnet och har därför satsat på en bred varierad sökning.

Svaren jag har gett till uppsatsens frågeställningar har gett en bild av grottans innebörd för oss människor. Det går att svara på dessa frågor på flera och mer uttömmande sätt än vad jag har gjort. Grottor i 1700 – 1800 talsparkerna skulle vara intressant att gå närmare in på och söka efter svaret på frågan vi fick i Kungsparken om hur människorna på den tiden upplevde dem. I vidare forskning kan man undersöka mer om hur grottan och landskapet samspelar, hur grottan som kulturarv kan bevaras och skyddas eller gå djupare in på grottans symbolik i övriga världen.

De lärdomar jag kan ta med mig från uppsatsprocessen är inte bara erfarenheten av att ha skrivit en akademisk uppsats och allt vad det innebär. Genom att studera en liten beståndsdel av landskapet kan jag använda de lärdomar och slutsatser jag har dragit i andra situationer i mitt fortsatta utövande som landskapsarkitekt. Till exempel förståelsen för saker och tings symboliska värde, att det kan innebära olika betydelser för olika människor. Under arbetets gång har jag kommit på ännu fler minnen och besök ifrån grottor som jag haft i mitt liv, till exempel var det en glad upptäckt när jag läste om Boboliträdgårdarna i Florens och insåg att jag tagit kort på just den grottan det berättades om i litteraturen. I min kontakt med grottforskare fick jag svaret på min fråga om vilka egenskaper den ultimata grottan skulle ha: Att en grotta som inte kan formulera frågor inte är intressant, samtidigt som han tillade (något jag kan hålla med om): Frågan är om det finns sådana grottor?

REFERENSER

Elektroniska källor

Gatukontoret Malmö stad, stadsmiljöavdelningen (2006) *Utvecklingsplan för Kungsparken*. [online], tillgängligt via: <http://www.malmo.se/download/18.3101c0911206abdf073800047373/Kungsparken+utvecklingsplan+2006+web.pdf> [2012-04-24].

Jennbert, Kristina (2009) *Kullabergs grottor. Mellan istid och nutid, mellan humaniora och naturvetenskap*. Lunds universitet: Institutionen för arkeologi och antikens historia [online], tillgänglig via: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1398468&fileId=1848654>, [2012-04-11].

Nationalencyklopedin (NE), sökord: grotta [online], tillgänglig via: <http://www.ne.se/grotta>, [2012-04-11].

Olofsson, Patrik och Magntorn, Karin (2008) *Vattenriket – en utflyktsguide* [online], Tillgänglig via: http://www.vattenriket.kristianstad.se/folder/pdf/utflyktsbok_080604.pdf, [2012-05-06].

Olsson, Per-Birger, hemsida, länken grottorna på Kullaberg [online], tillgängligt via: <http://www.sir-pb.dk/grotta/kullabergsgrottor.php>, [2012-04-23].

Riksantikvarieämbetet (RAÄ), hemsida, länken kulturarv [online], tillgängligt via: <http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv.html>, [2012-05-10].

Riksantikvarieämbetet (RAÄ), hemsida, länken kulturarv > immateriella kulturarv [online], tillgängligt via: http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/immateriella_kulturarv.html, [2012-05-10].

Svenska dagbladet (SvD), hemsida, *Grottans språk och den andra världen* [online], tillgängligt via: http://www.svd.se/kultur/understrecket/grottans-sprak-och-den-andra-varlden_243945.svd, [2012-01-10].

Otryckta källor

Egen observation och samtal med: Alexander Erlandsson. Kullabergs naturreservat. 2012-04-04.

Egen observation och samtal med: Ida Blank. Kungsparken i Malmö. 2012-04-19.

Egen observation och samtal med: Ida Blank och Mona Falk. Balsbergsgrottan, Kristianstad. 2012-05-07.

Sjöberg, Rabbe, Speleolog, e-postkorrespondens. 2012-05-05.

Tryckta källor

Batey, Mavis (1999) *Alexander Pope the Poet and the Landscape*, London: Barn Elms Publishing.

Blennow, Anna- Maria (2009) *Europas trädgårdar: från antiken till nutiden*. Lund: bokförlaget Signum.

Carl von Linné (1749) *Carl von Linnés Skånska resa*. Malmö: A.-B. Malmö Ljudtryckanstalt

Haikola, Lars (1983) Om symboler. I: *Naturen som symbol*. Red. Jens Allwood, Tore Frängsmyr, Uno Svedin. Stockholm: Liberförlag.

Hunt, John Dixon (2003) *The Picturesque Garden in Europe*. London: Thames & Hudson.

Müller, Daniel (1958) *Trädgårdskonst- anvisning att anlägga och underhålla trädgårdar*, del 1, 2:a upplagan, Stockholm.

Schama, Simon (1995) *Landscape and Memory*. New York: Vintage Books.

Svedin, Uno (1983) Naturen som symbol och materiell verklighet. I: *Naturen som symbol*. Red. Jens Allwood, Tore Frängsmyr, Uno Svedin. Stockholm: Liberförlag.

Tell, Leander (1955) *Underjordens vackra värld*. Stockholm: C. E. Fritzes Bokförlags Aktiebolag.

Waern, Rasmus (2011) *Stenarkitektur*. Stockholm: Balkong Förlag.

Westerdahl, Christer (1983) *Kulturhistoria och grottor*. Stockholm: Sveriges Speleologförbund.

Åström, Lars-Erik (1986) *Grottor i Sverige*. Helsingborg: AB Boktryck.